

Violence and non-violence as a social and legal category

Ganna M. Sobko

Odessa State University of Internal Affairs

Odessa, Ukraine

e-mail: annuta@ukr.net

Abstract: Violence and non-violence are two opposing false practices expressed in their respective values. They are incompatible by definition. But in life - individual, group, public-state - they are intertwined and, most importantly, often cyclically change each other.

Violence is a social and legal category. Therefore, when it is determined, one can not do without indicating its social and legal features. These signs are that violent influence on a person or a group of people is always illegal, against or outside the will of the victim, with the intentional form of guilt and causes or is capable of harming the health of the individual or the public interest. An innocent or careless injury to an individual or a society, as well as the same effect on socially useful purposes, loses the nature of violence, even if all its other features are present. To these other signs of violence, we relate, above all, to its consequences, which are expressed in causing a person physical or mental trauma, or in limiting the freedom of her will or actions.

Keywords: violence, non-violence, mental violence, social violence, the philosophy of violence

Насильство і ненасильство - дві протилежних помилкові практики, що виражаються у відповідних цінностях. Вони несумісні по визначенню. Але в житті - індивідуальному, груповому, суспільно-державному - вони переплетені і, що особливо важливо, нерідко циклічно змінюють один одного.

Думка про обов'язковості закінчення періодів насильства і не насильства в житті соціального суб'єкта будь-якого рівня цілком правомірна і заслуговує на увагу дослідників. Слід зауважити, що стосовно реалізації цінностей не насильства ця думка залишається нероздробленою і не підтвердженою матеріалами. Вчені, що досліджують феномени соціальної агресії, насильства, ставлять такі питання: «Чому насильство, яке теж може тривати довго, носить циклічний характер, все ж сходить, нанівець або цілком змінюється на позитивну кооперацію колишніх ворогів? Як виходить, що після найжорстокіших воєн, жертв і руйнувань, які тільки збільшують символічний капітал насилля, соціальний прогрес йде в іншу сторону?».

У технічній цивілізації ненасильство в ставленні до природи переноситься в сферу взаємин між людьми. Передумови для стратегії ненасильства виникають не тільки в області вирішення глобальних екологічних програм, але і в соціальній, політичній і духовній сфері, в рішенні стратегічних завдань, визначенні шляху історичного прогресу людства того чи іншого народу. Всі відомі в історії способи виробництва пов'язані з використанням тих чи інших форм примусу. Найбільш грубі і жорсткі форми примусу використовувалися в рабовласницькому суспільстві. Раба можна було покарати фізично, продати, вбити. На фізичному примусі ґрунтувалося і феодальне суспільство. Капіталістичне виробництво також передбачає примусову працю. Це економічний примус, примус через потреби. Робочий особисто вільний. Його не можна покарати фізично, продати, вбити, але його можна звільнити.

Працівник змушений продавати свою робочу силу, так як йому треба їсти, пити, одягатися.

Маючи матеріальні потреби, він змушений займатися працею, яка сама по собі для нього неприваблива, є відчуженою.

Слід зазначити, що ні рабство, ні кріпосницька залежність, ні відчужена праця при капіталізмі свого часу не вважалися насильством і не засуджувалися. Для більшості це вважалося виправданим, законним і справедливим. Лише при появі нового способу виробництва, більш прогресивного способу життя виникали протести проти старих форм примусу до праці.

Так що саме поняття "насильство" дуже відносне. Насильством слід вважати тільки такий примус, який не є виправданим, обґрунтованим, справедливим. Умови історично змінюються, і те, що було виправданим і справедливим в один час, може стати невинуватим в інший. Ненасильницькі рухи зараз зміцнюють свої сили в усьому світі: рух за права людини, за громадянські свободи, демократію, проти геноциду, диктатур, феміністські і пацифістські рухи та ін.

Окремої уваги заслуговує точка зору І. Ільїна про причини походження насильства. Це питання він розглядав виходячи з конкуренції між особистостями, кожна з яких прагне «при найменшій витраті сил отримати найбільше задоволення, тобто працювати якомога менше, а отримувати за це щонайбільше» [1, С. 66.]. Така

конкуренція полягала в зіткненні різних інтересів у спільній боротьбі за існування. Під інтересом ним розумілося «ставлення тієї людини, що живе і бажає до всього того, що їй необхідно або важливо».

Коли здобуває перемогу людина з таким інтересом, І. Ільїн називав це конкуренцією, за винятком її з приводу всіх доступних в рівній мірі благ, яких в рівній мірі вистачить усім: повітря на просторі, води в річках, світла в полі і т.д. «Але боротьба виникає негайно, як тільки повітря (напр., в маленьких комірках), або води (напр., в пустелі або при псуванні водопроводу), або світла виявляється в обмеженій кількості. Все, що забезпечує або полегшує життя людини і чого в даний момент на всіх не вистачає - все це викликає конкуренцію і загострює боротьбу за існування до такої міри, що люди стають один одному ворогами» [1, С. 74].

Так пояснює походження насильства І. Ільїн. Воно є однією з форм або одним з видів боротьби, в процесі якої застосовуються різні способи придушення волі конкурентів, в тому числі шляхом насильства. Однак слід зазначити, що дане твердження Ільїна про причини походження насильства носять або односторонній, або настільки осяжний характер, що поняттями «інтерес» і «конкуренція» охоплюються і інші причини застосування насильства, які можуть носити політичний, правовий, кримінальний і побутовий характер. З позиції кримінального права і інтерес, і конкуренція є мотивами застосування насильства, а мотив - внутрішнє спонукання особи - є ознакою суб'єктивної сторони складу злочину. Про внутрішні мотиви людини як причини походження насильства Ільїн писав в іншій роботі. Походження насильства він вбачав в «наявності душевної схильності людини до зла як результату його суб'єктивної оцінки, яку порівнював з «розгнужданістю» звіра, з тяжінням до розширення влади і повноти захоплення. Таким чином, зла воля людини пояснюється його внутрішніми мотивами. Тільки вони можуть викликати будь-які його рухи тіла, які можуть проявлятися, наприклад, в примушуванні і насильницьких діях» [2, С. 395].

Перш за все Ільїн порівнює право і силу, зазначаючи, «що поняття сили, як би воно не визначалося, лежить завжди в реальному ряді, має завжди онтологічне значення, тоді як поняття права може і не перебувати в реальному ряді, може не мати в числі своїх предикатів ознаки буття» [3, С. 15-16.]. Логічно зробити висновок, що сила може застосовуватися в кожному випадку, а право може існувати в об'єктивному світі, але при відсутності необхідності може не застосовуватися, тобто коли відсутня потреба в регулюванні за допомогою правових норм суспільних відносин.

Також, варто зазначити, що є деяка невизначеність у тлумаченні фізичного і психічного насильства.

Якщо уявити всі зазначені вище риси насильства, то його загальне визначення, на нашу думку, може бути наступним: насильство - це зовнішнє з боку інших осіб умисний і протизаконний вплив на людину (або групу осіб), що здійснюється крім або проти її волі і здатний завдавати їй органічну, фізіологічну чи психічну травму, і обмежити свободу її волевиявлення або дій.

Необхідно уточнити, який елемент насильства характеризує термін «психічне» - відноситься він до того, на що впливає насильник або до способу цього впливу, або до того й іншого разом. Інакше кажучи, називаємо ми насильство психічним тому, що воно впливає на психіку людини або тому, що воно здійснюється психічними засобами.

Спираючись на найпоширеніше визначення психіки як властивості високоорганізованої матерії, здатної до відбиття реальної дійсності, можна зробити висновок про те, що психіка сама по собі як така не може бути фактором, що впливає на людину, його тіло і свідомість. Психічний вплив справляє зміна в зовнішньому світі тільки за посередництвом людської поведінки, в якому проявляється регулююча функція психіки. Звідси випливає, що термін «психічне» відноситься не до способу, а до предмету і об'єкту впливу і до тих змін, які вони викликають в останніх.

Це означає також, що відрізнити психічне насильство від фізичного за психічним засобом і способом впливу не можна. Їх відмінність в тому, що фізичне заподіює тілесну травму або обмежує зовнішню свободу поведінки людини і може викликати органічні і функціональні зміни в його організмі, а психічне насильство впливає безпосередньо на психіку і здатне викликати або психічну травму, або придушити (обмежити) свободу його волевиявлення.

Логічно припустити і певну відмінність способів при фізичному і психічному насильстві. Якщо фізичне здійснюється, як правило, за допомогою механічних або хімічних засобів, то психічне передбачає вплив тільки на психіку, викликаючи або психічну травму без заподіяння тілесного шкоди, або придушуючи свободу волевиявлення людини, тобто його внутрішню свободу без фізичного обмеження. Основним засобом впливу на психіку в даному випадку є інформація. Це засіб включає в себе в основному вплив сигнального характеру, який сприймається свідомістю. Саме через цей канал відбувається вплив на відображуючу (ідеальну) сторону психіки, що приводить до різних її реакцій, в тому числі і до реакцій стресового характеру.

Виходячи з органічного взаємозв'язку, який існує між організмом людини і психікою, треба відзначити, що фізичне насильство завжди тягне за собою травми психічного характеру (за винятком випадків, коли фізична травма заподіюється людині, яка перебуває в несвідомому стані, наприклад, під наркозом). Таким чином, фізичне насильство саме по собі є своєрідним джерелом травмуючої психіку інформації.

Крім того, з огляду на те, що психіка не існує без свого матеріального субстрату (мозку) і є результатом діяльності цього складного матеріального утворення, вплив на неї в принципі може здійснюватися також минаючи інформаційний (сигнальний) шлях, методом безпосереднього впливу на мозок без заподіяння при цьому фізичної шкоди, наприклад, шляхом електронної стимуляції мозку. «Досить подразнювати певні зони в мозку, щоб людина відчувала поперемінно задоволення і незадоволення, хоча обставини в навколишньому його фізичному світі були все тими ж», - писав про це академік Н.М. Амосов [4, С.56]. Це і дає нам підставу електронну стимуляцію мозку включити в перелік способів психічного насильства в тих випадках, коли вона застосовується проти або поза волею людини і йому на шкоду.

Все це ще раз підтверджує, що питання про поняття психічного насильства в своєму рішенні повинно мати комплексний підхід: не тільки з кримінально-правових позицій, але і з позицій медицини, психології та кримінології. Тим часом, ці останні позиції не враховуються більшістю авторів, які намагаються тлумачити психічне насильство в кримінальному праві. Наприклад, ті автори, які всю небезпеку загроз зводять виключно до можливості їх реалізації, не визнаючи в якості основної шкоди завдану при цьому потерпілому психічну травму, фактично зводять психічне насильство до своєрідного додатку до насильства фізичного властивості, позбавляючи його самостійного характеру. У цьому, на наш погляд, полягає головна вада зазначеної позиції. Крім того, визнаючи, що покарання за погрозу настає лише з огляду на можливості заподіяння шкоди особистості, якою винний загрожує, а шкоду, яку завдають психіці тут ні при чому, ми тим самим змушені визнати, що фактично караємо винного за виявлення наміру вчинити злочин, що суперечить принципам кримінального права України.

Неважко зрозуміти, що прийняття даної позиції за основу вирішення питання про сутність психічного насильства повністю знімає питання про нього, як самостійної наукової і практичної проблеми, що вимагає спеціального дослідження. Разом з тим ця позиція може породити і породжує спірні і помилкові тлумачення питань відповідальності за злочини, пов'язані з психічним насильством (наприклад, в трактуванні погрози). Визнання психічного насильства самостійним видом насильства над особистістю зобов'язує нас визначити загальні і спеціальні його ознаки: об'єкта і предмета, характеру шкоди, форм і способів заподіяння цієї шкоди та ін. При вирішенні цих питань ми стикаємося з цілою низкою труднощів, пов'язаних з недостатнім дослідженням психіки людини, як об'єкта насильницького посягання, і особливо при відсутності чітких медичних і юридичних критеріїв виміру шкоди, завданої психіці насильством. Це пояснюється особливостями психіки як предмета посягання і складністю механізму впливу на неї з боку зовнішніх чинників.

Крім того, як справедливо зазначає професор В.В. Козлов, навіть при однаковому характері й силі психічного впливу відповідні реакції організму в одних випадках знаходяться в рамках фізіологічно допустимих (природних) переживань, і тоді як би яскраво вони не проявлялися, немає підстав розглядати їх як травмуючі, бо вони не доходять до хворобливих змін. Спостережувані при цьому реакції являють собою не що інше, як прояв компенсаторних механізмів в межах, так званої, фізіологічної норми. В інших випадках відповідна реакція організму на психотравмуючий вплив виходить за межі фізіологічно допустимої і набуває характеру хворобливого розладу, який з медичних позицій може бути прирівняний до пошкодження. При цьому в одних потерпілих нервово-психічні порушення носять неглибокий характер, у інших досягають значної міри і носять риси безсумнівного психозу [5, С. 127.].

Заперечуючи проти повного виключення психічних чинників у складі способів впливу на людину, здатних заподіяти тілесні ушкодження, на чому наполягають окремі автори, В.В. Козлов зазначає, що дії даних чинників можна прирівняти до тілесного ушкодження, якщо саме ця дія носить насильницький характер, встановлений судово-слідчими органами.

Нам видається, що при встановленні тяжкості і ступеня небезпеки психічного насильства слід виходити не тільки і не стільки з реально заподіяної шкоди психіці, яку визначити практично неможливо, а з характеру поведінки винного, яка свідчить про спрямованість його наміру на заподіяння певної шкоди, що частково знайшло вже своє відображення в таких складах, як хуліганство, погроза вбивством або заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю, тероризм, образа, наклеп, захоплення заручника, завідомо неправдиве повідомлення про акт тероризму і деяких інших, де умисел злочинця так чи інакше спрямований на

психіку потерпілого, на придушення його волевиявлення або заподіяння психічної травми поряд, можливо, з якимись іншими цілями.

В. І. Вернадський, враховуючи наростаючу тенденцію глобалізації з її суперечливими проявами, висловлював переконання, що людство здатне вижити, тільки навчившись мислити космічними категоріями. Для цього кожен житель планети повинен «мислити і діяти в новому аспекті, не тільки в аспекті окремої особистості, сім'ї або роду, держави чи їх спілок, але в планетарному аспекті» [6, С. 25.]. Філософія світу повинна стати формою повсякденного світорозуміння, перетворитися в спосіб внутрішньо-культурної орієнтації людини, стати загальноновизнаною інтелектуальною матрицею нової історичної епохи. Оскільки людина є продуктом конкретних суспільних обставин, для зміни її свідомості і поведінки слід змінити ці обставини, зробити їх людськими. Взаєморозуміння і довіра - головні чинники глобалізації світової спільноти, побудови ненасильницького світу, заснованого на людській солідарності. Важливе значення набуває вільний діалог щодо ключових проблем сучасності. За допомогою нього виявляються і вирішуються не тільки поточні питання міжнародних відносин, а й перспективи світового розвитку, вишукуються можливості уникнути крайніх форм конфронтації. Поступальний процес цивілізаційного розвитку, його в цілому прогресивна спрямованість дають підстави для оптимізму, і ніякі винищувальні війни і руйнівні катаклізми, ніякі революційні потрясіння і геополітичні зигзаги не в змозі похитнути переваги гуманістичних ідеалів, життя над смертю, зупинити непереборне прагнення людей знайти мирну і щасливу земну долю. І, може бути, в XXI ст. здійсниться мрія російського поета Сергія Єсеніна про час, «коли на всій планеті пройде ворожнеча племен».

Отже, для більш глибокого розуміння природи насильства, ми дослідили антиномічне поняття «ненасилля». Ретельно проаналізувавши думки дослідників різних часів та епох, можемо констатувати явну послідовну трансформацію шляху їх пошуків. Перші дослідження були зосереджені на фізичному насиллі, на наступному етапі – на психічному насиллі, на третьому – ненасиллі. Думка про обов'язковості закінчення періодів насильства і не насильства в житті соціального суб'єкта будь-якого рівня цілком правомірна і заслуговує на увагу дослідників.

Слід зауважити, що стосовно реалізації цінностей не насильства ця думка залишається нерозробленою і не підтвердженою матеріалами. Вчені, що досліджують феномени соціальної агресії, насильства, ставлять такі питання: «Чому насильство, яке теж може тривати довго, носить циклічний характер, все ж сходить, нанівець або цілком змінюється на позитивну кооперацію колишніх ворогів? Як виходить, що після найжорстокіших воєн, жертв і руйнувань, які тільки збільшують символічний капітал насилля, соціальний прогрес йде в іншу сторону?».

Разом з тим, загальний вектор роздумів філософів та вчених демонструє те, що вивчення таких загальномасштабних (на перший погляд) суспільних явищ в кінцевому результаті приводить до аналізу глибин внутрішнього світу окремої людини. Загальнонаукова думка в решті-решт зводиться до висновку, що витoki суспільних процесів знаходяться в свідомості кожного з нас, як особистості.

Про внутрішні мотиви людини як причини походження насильства писав Ільїн в своїй роботі. Походження насильства він вбачав в «наявності душевної схильності людини до зла як результату його суб'єктивної оцінки, яку порівнював з «розгнуданістю» звіра, з тяжінням до розширення влади і повноти захоплення. Таким чином, зла воля людини пояснюється його внутрішніми мотивами. Тільки вони можуть викликати будь-які його рухи тіла, які можуть проявлятися, наприклад, в примушуванні і насильницьких діях» [2, С. 395.].

Крім зазначеного, нами було сформовано визначення насильства - це зовнішнє з боку інших осіб умисний і протизаконний вплив на людину (або групу осіб), що здійснюється крім або проти її волі і здатний завдавати їй органічну, фізіологічну чи психічну травму, і обмежити свободу її волевиявлення або дій.

Також в цієї статті ми спробували розрізнити поняття насилля та психічне насилля. Зокрема було виявлено елемент, який характеризує термін «психічне». Ми дійшли висновку, що поняття психічного насильства в своєму рішенні повинно мати комплексний підхід: не тільки з кримінально-правових позицій, але і з позицій медицини, психології та кримінології. Тим часом, ці останні позиції не враховуються більшістю авторів, які намагаються тлумачити психічне насильство в кримінальному праві.

Визнання психічного насильства самостійним видом насильства над особистістю зобов'язує нас визначити загальні і спеціальні його ознаки: об'єкта і предмета, характеру шкоди, форм і способів заподіяння цієї шкоди та ін. При вирішенні цих питань ми стикаємося з цілою низкою труднощів, пов'язаних з недостатнім дослідженням психіки людини, як об'єкта насильницького посягання, і особливо при відсутності чітких медичних і юридичних критеріїв виміру шкоди, завданої психіці насильством. Це пояснюється особливостями психіки як предмета посягання і складністю механізму впливу на неї з боку зовнішніх чинників.

References:

1. Ilyin I. Zagalne vchennya pro pravo I derzhavu. M., 2006. P. 74.
2. Ilyin I.A. Pro opir zlu siloyu. P. 395.
3. Ilyin I.A. Moralna filofosofiya. Soch. v 2 t. T. 1. Filofosofiya prava. Ponyattya prava I sili. M., 1993. 786 p.
4. Amosov N.M. «Machina sapiens». Dumki I sertse. L.G. JN »27, 6 lipnya 1977. 695 p.
5. Kozlov V.V. Sudovo-medichne viznachennya tyazhkosti tlesnih ushkodzen. Saratov, 1976. 356 p.
6. Vernadskiy, V. I. Rozdumi naturalista. - M., 1977. – 128 p.

НАСИЛИЕ И НЕНАСИЛИЕ КАК СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВАЯ КАТЕГОРИЯ.

Собко Ганна Миколаївна, e-mail: annuta@ukr.net

Одесский государственный университет внутренних дел

г. Одесса, Украина

Аннотация: Насилие и ненасилие - две противоположные ложные практики, выражаются в соответствующих ценностях. Они несовместимы по определению. Но в жизни - индивидуальной, групповой, общественно-государственной - они переплетены и, что особенно важно, нередко циклически сменяют друг друга.

Насилие - категория социально-правовая. Поэтому при его определении нельзя обойтись без указания на его социально-правовые признаки. Эти признаки заключаются в том, что насильственное воздействие на человека или на группу людей всегда происходит противозаконно, против или помимо воли потерпевшего, с умышленной формой вины и причиняет или способно нанести вред здоровью личности или общественным интересам. Безобидное или неосторожное причинение вреда личности или обществу, как и такое же влияние в общественно полезных целях, теряют характер насилия даже при наличии всех других его признаков. К этим признакам насилия мы относим, прежде всего, его последствия, которые выражаются в причинении человеку физического или психической травмы, или в ограничении свободы ее волеизъявления или действий.

Ключевые слова: насилие, ненасилие, психическое насилие, социальное насилие, философия насилия